

Низький рівень духовності, зокрема недорозвиненість, спотворення уявлень про прекрасне, відсутність досвіду взаємодії з культурними цінностями людства є однією з найбільш притаманних характеристик особистості неповнолітнього злочинця. Так, переважна більшість неповнолітніх правопорушників, що брали участь у дослідженні, навіть за умов проживання у великих містах, жодного разу не відвідували театрів, музеїв, не знають творів класичної музики, живопису, літератури, головне, вони не цікавляться відповідною інформацією. Загальновідомо, що збіднення духовних інтересів щільно пов'язане з моральною й правовою розпустою, недорозвиненням почуття людської гідності.

У поведінці неповнолітніх проявляються як загальновікові, так і деякі специфічні, але достатньо різноманітні особистісні особливості. У кожному індивідуальному випадку слід конкретизувати цілі, задачі та способи психологічної роботи шкільного психолога, бо інколи необхідна докорінна переорієнтація особистості, в інших випадках – цілеспрямоване формування ще несформованих особистісних утворень, а в деяких випадках – просто закріплення та розвиток тих позитивних рис особистості, які у учня вже є, але вони ще не достатньо міцні для того, щоб стати стабільними регуляторами соціально адекватної поведінки незалежно від ситуації, зовнішніх явищ та внутрішніх спокус.

Література: 1. Демьянов Ю. Г. Основы психопрофилактики и психотерапии : пособие-практикум / Ю. Г. Демьянов. – СПб. : МиМ : Паритет, 1999. – 221 с. 2. Жданова І. В. Психологічні аспекти попередження злочинності серед неповнолітніх / І. В. Жданова // Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 115-121. 3. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская, І. В. Жданова, Н. В. Греса. – М. : Академия, 2003. – 288 с. 4. Павлик О. М. Дослідження мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників / О. М. Павлик // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (25-27 листопада 2002 р.) – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – С. 34-38.

Головкін Богдан Миколайович

Докторант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ТИПОВІ ПРОЯВИ ВБИВСТВ З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Оперуючи результатами вибіркового узагальнення 52 архівних кримінальних справ, розглянутих апеляційними судами декількох регіонів України за п. 6. ст. 115 КК України по злочинам, вчиненим неповнолітніми, а також даними інтерв'ювання 100 вихованців

Курязької виховної колонії, де відбувають покарання підлітки, які повторно вчинили злочини, спробуємо виділити специфіку злочинних проявів неповнолітніх.

За нашими даними, частка неповнолітніх серед виявлених злочинців, які вчинили корисливі вбивства, становить 12,2 %.

Вбивства з корисливих мотивів підлітки у 73 % випадків вчиняють під час розбійних нападів, поєднаних із проникненням в житло та інше приміщення у вечірньо-нічний час доби. В значній мірі це пояснюється тим, що 61 % убивств підлітки вчиняли у співучасті, переважно із дорослими. Групи виключно із неповнолітніми учасниками складають 37,5 %. Звертаємо увагу на той факт, що понад 80 % неповнолітніх виконували роль активних співучасників, решта виступали в якості пособників. Тяжкість застосованого насильства під час нападу корелює із психічним станом злочинця, стереотипами поведінки. Так, 56,8 % підлітків перебували в стані алкогольного, 5,1 % - наркотичного сп'яніння, 1,7 % - під дією психотропних речовин.

За способами вбивства виділяються: удари побутовими предметами широкого господарського вжитку (32,7 %), що за своїми технічними характеристиками придатні заподіяти смерть потерпілому. Йдеться про сокиру, молоток, арматуру, фрагмент труби, гантелю, камінь, палицю тощо. Друге місце посідають удари ножами різної конструкції - 27 % випадків. На третьому місці йде заподіяння смерті шляхом асфіксії - 19,2 %, при цьому у більшості випадків використовувалися ремені, шнури від електроприборів, завчасно заготовлені мотузки тощо. Удари руками, ногами, від яких наступила смерть потерпілого, відмічені у 17 % випадків.

Коротко прокоментуємо вищевикладене. Очевидно, що суттєвий вплив на характер злочинного посягання та тяжкість його наслідків здійснює об'єднання зусиль підлітків і дорослих злочинців під час посягання. Ідея розбійних нападів на житло, поєднаних із вбивствами з корисливих мотивів, належить не підліткам, а більш винахідливим і впевненим в своїх силах дорослим співучасникам. Натомість у виборі об'єкта посягання ініціативу цілком можуть проявляти неповнолітні, в яких достатньо вільного часу і природної допитливості, щоб знати про рівень статків того чи іншого домогосподарства, володіти інформацією щодо захищеності майна, знати ступінь фізичної здатності господарів до самозахисту. Підлітки схильні входити до складу злочинних груп дорослих, яких вони особисто знають, довіряють обіцянкам легкої наживи і безпечності майбутньої «справи», одночасно у такий спосіб намагаються підняти власний авторитет, як в очах старших за віком злочинців, так і референтній групі однолітків. Дорослі злочинці також мають пряму зацікавленість до такого об'єднання: діти нерідко забезпечують безперешкодне проникнення до житла, користаючись природною довірою дорослих, з ними не потрібно порівню ділити «здобич», зрештою, неповнолітні схильні до безглуздої жорстокості, афективних реакцій, особливо коли їх завчасно до цього психологічно підготувати, довести до стану сп'яніння, а це серйозний аргумент при подоланні опору

жертви. Той факт, що підлітки переважно використовуються дорослими як «засіб» фізичного впливу на потерпілого в процесі нападу зовсім не виключає власний прагматичний розрахунок неповнолітніх на дармову наживу в результаті злочинних дій як при групових посяганнях, так і, особливо, при одноосібних (39 %).

За предметами посягання: 59 % – це гроші, валютні цінності, вироби із золота; 15,5 % – вироби із кольорових та чорних металів; 11,3 % – побутові предмети домашньої обстановки; 7,7 % – особисті носильні речі; 8,5 % – майно споживчого призначення.

Вартість викраденого майна на момент посягання оцінювалася: до 50 грн. – 20,7 %; до 100 грн. – 23,2 %; до 500 грн. – 19,5 %; до 1000 грн. – 15,8 %; до 3000 грн. – 12,2 %; до 10000 грн. – 8,5 %.

Наведені результати дослідження дозволяють зробити певні висновки. По-перше, майже у 60 % випадків підлітки орієнтовані на заволодіння грошима. Індивідуальна потреба грошової наживи за чужий рахунок найточніше відбиває природу корисливого мотиву, його домінування в ієрархії особистісних цінностей, високу ступінь усвідомленості, надзвичайну спонукально-динамічну потужність поведінкової активності. Сучасні підлітки від 14 до 18 років за своїм інтелектуальним розвитком вже досить чітко усвідомлюють магічну силу грошей в епоху ринкових відносин. Зростаючі споживчі потреби підлітків і відсутні легальні можливості їх задоволення відкривають дорогу кривавій наживі, де дзвін монет заглушує страх покарання.

По-друге, у кожній віковій категорії своя міра жадібності. Суми до 100 грн. (44 %) цілком вистачає на поточні витрати, дитячі розваги. Незначні суми наживи пояснюються вибором у свої жертви найбільш незахищених категорій населення (пенсіонерів, людей із фізичними вадами), і це не випадково. У селах, районних центрах, невеликих містах, де панують масове безробіття і безвихідь, вказані громадяни мають стабільне джерело доходів і водночас не мають фізичних можливостей чинити гідний опір, що підсилює їх віктимність. Тут спрацьовують раціональні стереотипи мислення помножені на багату дитячу уяву знайти грошові заощадження на ритуальні послуги, старовинні золоті монети, цінні речі тощо. Однак, після вбивства доводиться задовольнятися жалюгідними копійками, на які, власне, й існували пенсіонери.

Разом з тим, слід зважити на той факт, що у 35,3 % випадків вартість викраденого майна сягала до 1000 грн., а це вже значна сума для осіб, які не мають власних доходів. Не доводиться розцінювати як випадкову вдачу вбивства, при яких розмір викраденого майна сягав до 3000 грн. (12,2 %) і, особливо, до 10000 грн. (8,5 %). Як правило, подібні злочини неповнолітні вчиняли у складі дорослих груп, і не факт, що їх «заслуги» матеріально оцінили після вбивства. Втім, очевидно й те, що такі посягання завчасно готуються, ретельно плануються, виходячи із достовірної інформації стосовно розміру майбутньої наживи. Чим більша вигода, тим більший ризик нашттовхнутися на рішучий опір

власників майна, які потенційно готові до його захисту будь-якими засобами. Тут однієї раптовості нападу замало, необхідно відразу нейтралізувати шляхом вбивства господарів-чоловіків, а далі діяти по ситуації. Використовувати підлітків «всліпу» занадто ризиковано, їх ознайомлюють із планом вбивства, і в загальному, із розміром наживи. А звідси випливає, що підлітки раціонально розраховують отримати вигоду і байдуже ставляться до смерті власника майна.

За віковим розподілом домінують 16-17 річні юнаки (80,5 %), решта – 14-15 річні підлітки. Завершальний період неповноліття характеризується підвищеною агресивністю. З одного боку завершується етап формування статево-ендокринної системи, що супроводжується гормональним перенасиченням організму, з другого боку, юнацький максималізм, становлення ціннісно-мотиваційної сфери, чітке усвідомлення соціальної значущості матеріального благополуччя і, водночас, розуміння власної фінансової неспроможності жити за усталеними споживацькими стандартами. Як наслідок, поглиблення психологічного відчуження, озлобленість, актуалізація загарбницьких настроїв, компенсація девіантними формами поведінки, груповою агресією, культом фізичної сили і свавілля.

Порівняння вікових показників неповнолітніх убивць та їх освітнього рівня демонструє наглядне відставання ступеня освіченості. Так, 67,7 % із них мали неповну середню освіту, 10,2 % – початкову і лише 12,7 % встигли отримати середню освіту, це при тому, що питома вага 17-річних (загальний вік отримання середньої освіти) становить 45 %. Зрозуміло, що підлітки із неблагополучних сімей в силу обтяженої алкогольної спадковості, педагогічної занедбаності, низького матеріального статку вже на початкових етапах навчання суттєво поступаються своїм ровесникам із благополучних родин в інтелектуальному розвитку, що тягне за собою хронічне незасвоєння шкільної програми, нівелює пізнавальний інтерес до опанування нових знань. Більшість із них віддали перевагу заробляти на життя попіреним у їх оточені, включаючи батьківські родини, злочинським ремеслом.

Заслугує на увагу та обставина, що 48,3 % корисливих убивць на час злочину ніде не працювали і не навчалися. Як правило, це вихідці із неблагополучних сімей, позбавлених належного виховання і соціального контролю. Замість навчання, згуртовуються у вуличні компанії, нишпорять по занедбаних промислових об'єктах, доступним територіям приватних домогосподарств у пошуках металу, майна, що недостатньо охороняється з метою його викрадення. А оскільки найцінніше майно зберігається в середині житла тенденція корисливих насильницьких посягань із проникнення в житло буде зберігатися і надалі.

Серед зайнятих в навчальному процесі домінують учні професійно-технічних училищ (31 %), за ними йдуть школярі – 12,7 %, вихованці спеціальних навчальних закладів – 6,2 %, студенти ВУЗів – 1,8 %. Криміналізація учнівської молоді професійно-освітніх навчальних закладів давно відома проблема. Значна частина учнів СПТУ

залишаються такими лише за формальним статусом, особливо не завантажуючи себе навчальним процесом. Це молодь із найбільш вразливих верств населення, із відповідною насильницькою субкультурою спілкування, алькогольно-наркотизованим дозвіллям, паразитично-споживацькою філософією «дожити до завтра в муках неробства». Дана категорія молоді ніколи не вирізнялася законослухняністю, для них жива за чужий рахунок – буденна практика.

Про невідповідність злочинного фіналу для корисливих убивць свідчить їх дозлочинна поведінка. Близько 20 % неповнолітніх старших вікових груп (16-17 років) мали приводи до міліції, найчастіше за бійки, хуліганство, вживання спиртних напоїв у громадських місцях. Крім того, 18,6 % злочинців раніше вже мали судимості, як правило, за крадіжки.

Внести ясність у походження корисливого мотиву вбивств допоможуть відповіді вихованців колонії щодо причин вчинення злочину. Більшість опитаних (41,6 %) зазначили, що не було іншого виходу, потрібні були гроші; 30,5 % – прагнули мати гроші, валюту, золото; 25 % – вбивали під погрозами співучасників; 19,4 % – тому, що були у стані алькогольного/наркотичного сп'яніння; 22,2 % у зв'язку із скрутним матеріальним становищем; 5,5 % – щоб задовольнити елементарне почуття голоду. Як бачимо, значній частині підлітків не вистачило мужності визнати свій прихований корисливий інтерес. Вони давали соціально очікувані відповіді і, по-дитячому, намагалися перекласти провину то на дорослих співучасників, то на стан сп'яніння, то на матеріальну «безвихідь». Думаємо, що це нормально, адже визнання себе вбивцею суперечить людській природі і навіть дитяча психіка захищає себе від «каїнової печатки». Стосовно «гострої матеріальної нужди» зауважимо, що у більшості випадків здобуті на крові кошти витрачалися на спиртні напої (щоб зняти стрес і поринути у забуття), програвалися у комп'ютерних клубах, ігрових автоматах, витрачалися на купівлю різного роду дріб'язку. І це також символічно для підлітків їхнього віку, оскільки вікові характеристики накладають відбиток на рівень запитів та потреб, специфіку споживання матеріальних благ.

Підводячи підсумок дослідженню, варто піддати сумнівам існуюче в наукових колах судження про хулігансько-ситуативний чи навіть імпульсивний характер корисливих убивств, що вчиняються неповнолітніми. Правда те, що безпристрасно інших людей не вбивають, це завжди афектоване дійство. Але давайте заглянемо «за лаштунки» найдавнішого злочину на землі, і там обов'язково знайдемо прагматичний розрахунок пожитися чужим добром, який і є глибоко інтимною, проте дійсною причиною цих злочинів.